

УДК 94(477)«1564–1566»
DOI 10.24919/2519-058x.3.101062

Dominik SZULC,
orcid.org/0000-0002-3480-1012

*Doctor Historii, pracownik naukowy Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk (Polska, Warszawa), rocznik.ltg@interia.pl*

LITEWSKIE REFORMY USTROJOWE LAT 1564 – 1566 A SPRAWA UNII POLSKO-LITEWSKIEJ. PODSUMOWANIE PROBLEMU W 450-TĄ ROCZNICĘ WEJŚCIA W ŻYCIE II STATUTU LITEWSKIEGO¹

Домінік ШУЛЬЦ,
*доктор історії, науковий працівник Інституту історії ім. Тадеуша Мантефля
Польської академії наук (Польща, Варшава), rocznik.ltg@interia.pl*

РЕФОРМИ УПРАВЛІННЯ ЛИТВИ 1564 – 1566 РОКІВ Й ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА УНІЯ. ПІДСУМКИ В 450-у РІЧНИЦЮ ВПРОВАДЖЕННЯ II ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ

В статті аналізується доробок польських, литовських, білоруських дослідників Люблінської унії та II статуту Великого Князівства Литовського. Розкрито обставини впровадження змін в систему управління Великого Князівства Литовського та їхнє закріплення на законодавчому рівні шляхом прийняття II статуту. Показано які політичні сили були в цьому зацікавлені й хто чинив опір цим змінам.

Ключові слова: Литовський статут, Люблінська унія, Річ Посполита.

Літ. 55.

Dominik SZULC,
*PhD (History), researcher in the Tadeusz Manteuffel Institute of History
Polish Academy of Sciences (Poland, Warsaw), rocznik.ltg@interia.pl*

REFORMS OF LITHUANIAN MANAGEMENT 1564 – 1566 AND POLISH-LITHUANIAN UNION. RESULTS IN THE 450th ANNIVERSARY OF INTRODUCTION OF THE II LITHUANIAN STATUTE

The works of Polish, Lithuanian, Belarussian researchers in the Lublin Union and the II statute of the Grand Duchy of Lithuania are analyzed in this article. The circumstances of introduction of changes in the management system of the Grand Duchy of Lithuania and their strengthening at the legislative level through the adoption of the II statute are disclosed. It is shown what political forces were interested in this and who resisted these changes.

Keywords: Lithuanian statute, Lublin union, Rzeczpospolita (Polish and Lithuanian Kingdom).

Ref. 55.

Домінік ШУЛЬЦ
*доктор історії, научный работник Института истории им. Тадеуша Мантефля
Польской академии наук (Польша, Варшава), rocznik.ltg@interia.pl*

РЕФОРМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЛИТВЫ 1564 – 1566 ГОДОВ И ПОЛЬСКО-ЛИТОВСКАЯ УНИЯ. ИТОГИ В 450-ЛЕТИЕ ВВЕДЕНИЯ II ЛИТОВСКОГО СТАТУТА

В статье анализируются работы польских, литовских, белорусских исследователей Люблинской унии и II статута Великого Княжества Литовского. Раскрыты обстоятельства внедрения изменений в систему управления Великого Княжества Литовского и их укрепление на законодательном уровне путем

¹ Prezentowany tekst jest rozszerzoną wersją referatu pt. II Statut Litewski a sprawa unii polsko-litewskiej, który zaprezentowany został w październiku 2016 r. podczas VI Międzynarodowego Kongresu Badaczy Białorusi w Kownie. Opracowano go m.in. dzięki kwerendzie biblioteczno-archiwalnej zrealizowanej w czerwcu i lipcu 2016 r. w Wilnie ze środków Fundacji Lanckorońskich (tzw. stypendium pieniężne).

принятия II статута. Показано какие политические силы были в этом заинтересованы и кто сопротивлялся этим изменениям.

Ключевые слова: Литовский статут, Люблинская уния, Речь Посполитая.

Лит. 55.

Sformułowanie problemu. W 2016 r. przypadła 450-ta rocznica wejścia w życie II Statutu Litewskiego. W ostatniej dekadzie przed zawarciem unii polsko-litewskiej w Lublinie w 1569 r., której podobną rocznicę obchodzić będziemy w 2019 r., Zygmunt August zapoczątkował reformy ustrojowe w Wielkim Księstwie Litewskim, w kolejności: sądownictwa, sejmu i sejmików, oraz administracji, kontynuowane później i wprowadzone na podstawie odkazu hospodarskiego z 21 grudnia 1565, tzw. przywileju wileńskiego z 30 grudnia 1565 r., wreszcie II Statutu Litewskiego [48, 16]. Niniejszy tekst nie ma na celu szczegółowe przedstawienie przyjętych w latach 1564 – 1566 nowych rozwiązań prawnych, gdyż już dawno stały się one przedmiotem zainteresowania historyków i prawników [29; 35]. Niedawno podsumowania poglądów historiografii białoruskiej (w tym białorusko-sowieckiej) na temat sejmu i przywileju bielskiego z 1564 r., który rozpoczął proces reform, podjął się Witalij Hałubowicz [3, 209–218].

Cel artykułu. Moim celem jest przedstawienie najważniejszych regulacji prawnych przyjętych w latach 1564 – 1566 w kontekście polsko-litewskich negocjacji mających doprowadzić do zawarcia unii realnej między tymi państwami.

Material podstawowy. Niedawno litewski historyk Mečislovas Jučas, po raz kolejny w historiografii, podkreślił, że II Statut Litewski służyć miał reformie systemu prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego, przygotowującego się do zawarcia unii z Królestwem Polskim [25, 185]. Zdaniem Dariusza Vili-masa zapowiedź reform, które rozłożyły się na lata 1564 – 1566 należy dostrzegać już w I Statucie Litewskim z 1529 r. [49, 267]. Jerzy Suchocki wyraził nawet śmiały pogląd, że *przywrócenie czasowej równowagi politycznej na wschodzie* [Litwy po 1514 r.] *będzie efektem ponownego nawiązania unii z Polską*. Miało to pozwolić m.in. na wydanie I Statutu Litewskiego [45, 65]. Także Stanislovas Lazutka genezę I Statutu widział w sytuacji, jaka powstała po ułożeniu unii z 1501 r. [34, 282–283]. Tymczasem litewski historyk Juozas Avižonis stwierdził, że I Statut Litewski w żaden sposób nie potwierdzał unii polsko-litewskiej, ani słowem nie wspominając tak o związku Litwy z Polską [13, 4]. Irina Starostina zauważyła, że o ile w przywilejach ziemskich dla Wielkiego Księstwa z I. połowy XV w. widać jeszcze pewne wpływy polskie, o tyle już I Statut Litewski daleki był od recepcji polskich rozwiązań prawnych, dostrzegła w nim wręcz «dążenie do samostanowienia Wielkiego Księstwa Litewskiego» [7, 243]. Zdaniem Łukasza Bednarskiego przygotowanie I Statutu miała związek z chęcią zapewnienia sobie przez możnowładztwo litewskie samodzielnej pozycji w świetle nieuniknionego zacieśnienia unii polsko-litewskiej [16, 33]. Z drugiej strony w jego ułożeniu uczestniczyli polscy juryści [53, 24], a Wojciech Hejnosz i jemu podobni widzieli w nim sporo przejawów recepcji prawa polskiego [23, 198–202], choć nie poszło za tym ujednoczenie polskiego i litewskiego «systemu» (sic) prawnego. Tymczasem unia realna wymagała upodobnienia ustrojowego Litwy do Polski, czemu przeciwny był Zygmunt Stary, władca nie znajdujący zrozumienia dla idei demokracji szlacheckiej i egzekucji praw, zwołujący sejmy walne jedynie dla uzyskania uchwał podatkowych [44, 18]. Zresztą to co niektórzy uważali za przejaw recepcji prawa koronnego, w rzeczywistości mogło być zapożyczeniem wzorców prawa rzymskiego, które po prostu wcześniej przenikły do prawa polskiego [29, 125].

W przekonaniu Juliusza Bardacha przyczyną przyjęcia II Statutu należy doszukiwać się w *emancypacji szlachty litewsko-ruskiej [...] oraz przemianach formy unii z Polską*. Unia wpływała bowiem, jego zdaniem *przyspieszająco na zakończenie prac kodyfikacyjnych* [14, 764]. Komisję do jego – Statutu, ułożenia powołano już w 1551 r. i już jej skład wiele mówi o intencjach monarchy, gdyż połowę stanowili katolicy, połowę zaś prawosławni. Przygotowany przez nich tekst Statutu gotowy był w 1561 r., niemniej jednak właściwe prace nad tekstem, który w przyszłości i tak trzeba było jeszcze nie raz «poprawiać», zakończono w Bielsku w 1564 r. [16, 34]. Ogłoszenie podczas tamtejszego sejmu tzw. przywileju bielskiego 1 lipca 1564 r. uważa się powszechnie za początek trwającego dwa lata intensywnego procesu litewskich ustrojowych [26, 201]. Zdaniem Vilimasa na sejmie bielskim Litwini zdali sobie sprawę z konieczności doprowadzenia do unii z Koroną na zasadzie równorzędności, a jako krok ku temu widzieli poważną reformę ustroju przeprowadzoną na wzór polski, do czego pierwszym krokiem miały być tzw.

artykuły bielskie [49, 269; 50, 227]. Zgodzili się co prawda na wspólne sejmy oraz reformę sądownictwa, jednak przy zachowaniu odrębnych urzędów centralnych i wyłączeniu Litwy z programu egzekucji dóbr, choć magnaci litewscy byli przeciwni szczególnie pierwszemu z tych rozwiązań. Musieli także zrezygnować z uprawnień sądowych, jak również korzyści majątkowych, jakie z nich ciągnęli. Ustalono również, że II Statut Litewski wejdzie w życie 11 listopada 1564 r., co wobec istotnych zastrzeżeń szlachty do jego postanowień okazało się niemożliwe. Przełomowe okazały się jednak sejmy miński i wileński lat 1565-1566, na którym podjęto decyzję o przeprowadzeniu reformy administracyjnej i sejmikowej [8, 33–53].

Związek między tempem prac nad II Statutem oraz jego zapisami, a zmianą stanowiska panów litewskich w sprawie unii dostrzegł Wojciech Kulisiewicz. Zauważył on bowiem, że o ile przed II Statutem wielki książę posiadał prawo arbitralnego ustalania wysokości zabezpieczeń pieniężnych w sprawach spornych między bojarami a panami na Litwie, o tyle Statut odbierał mu je. Odtąd wysokość zabezpieczenia ustalać miał podkanclerzy (wówczas był nim Ostafi Wołłowicz) i pisarze kancelarii wielkoksiążęcej, przy czym nie mogło być ono wyższe aniżeli 2000 kop groszy, a więc niewiele, gdy zaręka ustalana była w relacjach między możnowładcami. Dla panów litewskich była to sprawa ważna o tyle, że monarcha potrafił i niejednokrotnie ustalał wysokość zaręki na 10, 20 czy 50 000 kop groszy (przy czym zwykle znaczna część tej kwoty miała przypaść nie poszkodowanemu, a monarsze), co mogło doprowadzić obłożonego nim do upadku majątkowego. Stąd zapewne wniosek Kulisiewicza, że Zygmunt August zrezygnował z przysługującego mu dotychczas prawa tylko za cenę jakichś nieokreślonych ustępstw panów w sprawie unii z Polską. Takim ustępstwem miałyby być może fakt, iż podlegli dotychczas jedynie sądowi hospodara panowie litewsko-ruscy teraz, na równi ze szlachtą, podlegali jurysdykcji sądów grodzkich i ziemskich [16, 35]. Warto dodać, że II Statut leżał w interesie możnowładców litewskich także z innego powodu. Zakazywał bowiem gospodarowi wypowiedzania wojny, zawierania pokoju, nakładania podatków i stanowienia prawa bez zgody sejmu litewskiego, a zatem na wzór koronny. Tymczasem już przynajmniej od 11 lipca 1569 r., co może nie być bez związku z faktem zawarciem unii, król przestał się stosować do zapisów II Statutu, samodzielnie ustalając wysokość zabezpieczeń na kwoty wyższe aniżeli 2000 kop groszy, uznając najwyraźniej, że niższe wadium w sprawach spornych nie spełnia roli zabezpieczającej [30, 57–58].

II Statut Litewski dokładniej aniżeli dotychczas określał skład sejmu litewskiego. Każdy powiat sądowy miał odtąd wybierać po dwóch szlachciców na sejm [34, 329] – zamiast miejscowych elit miały więc robić to sejmiki powiatowe [15, 135]. Wyjątek stanowiło tylko województwo podlaskie. Ujednolicono strukturę jednostek podziału terytorialnego, która na Litwie była skomplikowana i nawet dziś sprawa trudności w jej pełnym odtworzeniu, że wspomnę jedynie o kilku rodzajach powiatów (województów, marszałków, starostów i dzierżawców), oraz jednostkach mniejszych, niespotykanych w Koronie lub mających nieco inne znaczenie, jak włości, stany, ciwuństwa czy pola [52, 31–50, 145–157]. Król postanowił przy tym ustanowić nowe dostojęstwa – województwa i kasztelanie – na wzór tych, które funkcjonowały w Królestwie Polskim [52, 136–137]. Dotychczasowe 8 województw i zaledwie 2 kasztelanie uznano za liczbę zbyt małą, w porównaniu z liczbą analogicznych urzędów w Koronie, w kontekście przewidywanej unii z Polską – stąd utworzenie 5 nowych województw i 6 kasztelanii [18, 126]. Zaprowadzono sądy ziemskie i grodzkie (zastąpiły sądy zamkowe) oraz podkomorskie. Członków sądów ziemskim miały odtąd wybierać jedynie sejmiki powiatowe, a akceptować monarcha [2, 46]. Co ważne lokalne zjazdy możnowładztwa, aż do tych reform nie były zinstytucjonalizowane, teraz natomiast przybrały formę sejmików (przywilej wileński 1565 r.) [5, 67].

Reformy Zygmunta Augusta nie oznaczały jednak unormowania wszystkiego na wzór polski. Nowy powiat miał być jednostką nie tylko sądową, ale także administracyjną. Na jego czele, inaczej aniżeli w Koronie, stał marszałek powiatowy i chorąży [54, 20]. Ponadto już w 1566 r. w Wielkim Księstwie przewidziano nieznaną w Polsce awans pisarza ziemskiego lub podsędka na sędziego ziemskiego [42, 76]. Pozostawiono także niektórych dawnych urzędników nie znanych w Koronie, jak ciwuna [48, 19]. Zakres kompetencji sądów grodzkich został, w przeciwieństwie do Polski rozszerzony poza tzw. 4 artykuły grodzkie, mianowicie o sprawy o kradzież, fałszerstwo i mężobójstwo [18, 121]. Co ciekawe kompetencje sądów grodzkich w Koronie poszerzono o te sprawy dopiero w 1611 r. [38, 72]. Niezadowolona z wyroku sądu ziemskiego szlachta litewskiego wciąż miała prawo złożenia apelacji do wielkiego księcia

[17, 116]. Jako, że na Litwie w połowie XVI w. nie przewidywano realizacji programu egzekucyjnego na wzór tego znanego nam z Korony, sądy grodzkie na Litwie nie mogły także rozpatrywać spraw wynikłych z niedopuszczenia egzekucji, co spotykamy w Polsce od 1563 r. [17, 71]. W administracji i sądach pozostawiono język ruski [49, 280], zniesiony ostatecznie dopiero w 1697 r. Andrzej Rachuba zwrócił także uwagę na skład zaprowadzonego II Statutem sejmu litewskiego, który *dość istotnie różnił go od sejmku koronnego* [41, 154]. Sejm litewski zachował bowiem w tym zakresie widoczne odrębności, jak tzw. odkazy gospodarskie. Niemniej wszystko to było ukłonem w stronę szlachty litewskiej, bez poparcia której, zdaniem Kutrzeby, niemożliwe było podjęcie na Litwie stosownych reform i doprowadzenie do zawarcia unii lubelskiej [33, 16–17]. Podobnych przykładów można byłoby podać jeszcze kilka [40, 132]. Ostatnio Andrzej B. Zakrzewski komentując przywilej wileński z 1563 i poprawę II Statutu z 1566 r. stwierdził jednak, że *unifikacja bojarских uprawnień* [choć – D. Sz.] *iuxta consuetudinem Regni Poloniae przeciągnęła się omal na dwa stulecia* [55, 45]. Już Jan Jakubowski twierdził, iż *reforma [...] nie zrównała jej* [szlachty litewskiej – D. Sz.] *w zupełności ze szlachtą polską; sejm litewsko-ruski nadal pozostał przepelniony kniaziami i panami [...]* [24, 655]. Należy także zaznaczyć, że ani I, ani też II Statuty Litewskie nie objęły terytorium Podlasia, a to z uwagi na dominację tam szlachty polskiej i objęcie tego województwa już na przełomie XV i XVI w. koronnym prawem ziemskim. Miejscowa szlachta regularnie zresztą przypominała monarsze o konieczności sądenia jej według prawa polskiego [6, 112o6.]. Tam też znacznie wcześniej, aniżeli na innych ziemiach Wielkiego Księstwa zaprowadzono system sądów przewidzianych II Statutem. Pierwszego podkomorzego mielnickiego (Aleksego Czonsnowskiego) nominowano chociażby w 1548 r. [6, 194; 47, 114].

W końcu kwietnia 1566 r. w Brześciu miał się zebrać dla rozmów o unii i poprawienia II Statutu Litewskiego sejm litewski. W tym celu na 10 kwietnia 1566 r. król złożył pierwsze w litewskiej historii sejmiki powiatowe [4, 39]. Kilka miesięcy później rozsyłając do szlachty listy na kolejne sejmiki tłumaczył wprost, iż czyni to *jako jest obyczaj w Koronie Polskiej i zachowania około sejmików* [4, 39]. Z sejmu brzeskiego miała udać się do Lublina liczna delegacja stanów litewskich zebranych, jak twierdził monarcha *dla tych potrzeb Rzecz Pospolitej około unii i poprawy statutu* [II Litewskiego – D. Sz.] [4, 39], który zdaniem Błaszczyka ostatecznie wszedł w życie 11 marca 1566 r. (po kolejnej zmianie terminu) ustanawiając sejmiki powiatowe na wzór koronny, sejm litewski na wzór polski (z trzema stanami sejmującymi – wielkim księciem, jego radą i posłami szlacheckimi), oraz nowe województwa i kasztelanie [18, 127]. Na litewskiej prowincji przepisy Statutu wdrożono naturalnie później, zapewne w związku z koniecznością rozpowszechnienia jego tekstu. Znany jest mi zapis z księgi sądu zamkowego łuckiego z którego wynika jakoby II Statut wdrożono w powiecie łuckim dopiero 8 września 1566 r., zaś konsekwencją tego było ustanowienie w Łucku w następnym dniu (9 IX 1566) nowego sądu grodzkiego w miejsce dotychczasowego zamkowego [9, 356–357]. Tekst «Poprawy statutu» ogłoszony został z datą 1 lipca 1566 r. [1, 467]. Konieczność tej poprawy, skutkującej kilkukrotnym przenoszeniem terminu jej wejścia w życie, spowodowana była w przekonaniu Błaszczyka pośpiechem przy jego układaniu. Chodziło o to by wszedł w życie jeszcze przed zawarciem unii. Co ciekawe w znacznym stopniu opierał się na prawie polskim, choć Litwini darzyli je raczej niechęcią [18, 128].

Z sejmu brzeskiego do Lublina przybył starosta żmudzki Jan Chodkiewicz, który został wysłany z Brześcia przez panów z projektem Statutu Litewskiego (II) [36, 157]. Chodziło przy tym nie o jego pierwszą wersję, ale o tzw. poprawę brzeską, pierwszą poprawę Statutu przyjętą właśnie w Brześciu wiosną 1566 r., która zrównywała szlachtę litewską z koronną w zakresie prawa swobodnego władania ziemią. Jednocześnie dopuszczono cudzoziemców, w tym Polaków, do posiadania dóbr i urzędów na Litwie [18, 128], czego nie ujęto w pierwotnym tekście Statutu, określając jednak pewne warunki na jakich było to możliwe [21, 211]. Zdaniem Henryka Wisnera *kwestią otwartą jest ocena postępowania Zygmunta Augusta, który będąc zwolennikiem unii [...] zatwierdził podkreślający odrębność litewską Drugi Statut [...]*. Zauważył on bowiem, że *jego postanowienia nakładały na panującego obowiązek odzyskania ziem utraconych na rzecz Korony, Mazowsza, Inflant i Prus*, zaś wprowadzenie obcych oddziałów na Litwę uzależniał od zgody panów rady [51, 54]. Wreszcie 16 lipca 1566 r. przybyli i wysłuchani zostali w Lublinie posłowie litewscy na czele z podskarbis wielkim litewskim Mikołajem Naruszewiczem, z udziałem m.in. kniazia Łukasza Bolesława Świrskiego, którzy w przekonaniu Haleckiego nie mogli jednak podjąć żadnych wiążących decyzji, wskutek krępującej ich instrukcji jaką

otrzymali [21, 213–214]. Zgadźli się na powołanie wspólnych sejmów, i choć faktycznie sami nie mieli pełnomocnictwa wystarczającego do dalszego prowadzenia negocjacji, obiecywali przysłać w tej sprawie nowe poselstwo, o ile ich postulaty zostaną uznane.

Polaków wyraźnie to nie zadowalało. Na życzenie zgromadzonych w Lublinie Polaków 15 sierpnia 1566 r. król zapowiedział, że zwoła kolejny sejm wspólny, celem zawarcia tam umowy unijnej «według przywilejów», tym razem po zaplanowanym na 1567 r. sejmie koronnym piotrkowskim [46, 66; 12, 79–79v]. Obradował on od początku kwietnia do czerwca 1567 r. i był ostatnim sejmem koronnym przed sejmem unijnym w Lublinie [19, 482]. W tym celu król zwołał także 15 września przygotowawczy sejm litewski ponownie do Brześcia, a następnie Grodna, tym razem już na 1 grudnia 1566 r., a sejmiki litewskie na 1 listopada tego roku [4, 28]. «Poprawiono» na nim II Statut w zakresie porządku sejmowania *sposobom okolo tego Koruny Polskoe* [18, 129]. Błaszczyk wyraził pogląd, że *później sprawa unii znikła na pewien czas z dyskusji sejmowych lub odgrywała w nich niewielką rolę* [18, 114]. Zasadniczo zgadzając się z tą tezą, należy ją jednak doprecyzować – «zanik» sprawy unii z dyskursu politycznego na sejmach koronnych nie oznaczał zupełnego odejścia od tego tematu, będąc przy tym przysłowiową «ciszą przed burzą», jaką można nazwać sejm lubelski 1569 r. Otóż bowiem, że inkorporując w Lublinie w 1569 r. niektóre terytoria litewskie do Korony Zygmunt August złamał nie tylko przywilej wołyński z 1568 r., ale także ogólnopaństwowe przywileje ziemskie, które odbierały mu prawo decydowania o naruszeniu spójności terytorialnej państwa litewskiego bez zasięgania opinii rady panów [39, 625]. Zdaniem Jurate Kiaupienė Zygmunt August złamał tym samym Statut Litewski, nakładający na wielkiego księcia obowiązek stania na straży spójności i nienaruszalności terytorialnej państwa oraz przyłączenia do niego ziem niegdyś utraconych [27, 67]. Król musiał być jednak świadom niebezpieczeństwa zarzucenia mu braku legalizmu podejmowanych działań, skoro w listach sejmowych z 27 kwietnia 1569 r. tłumaczył, że po raz kolejny składając sejmiki powiatowe na Litwie nie łamie II Statutu [37, 33]. Być może więc z tego powodu 3 marca na zaproszenie królewskie nie przybył do senatu wciąż przebywający w Lublinie Konstanty Wasyl Ostrogski, wymawiając się chorobą. Litwinów zapewnił, że nie da zgody na inkorporację Wołynia do Korony i 5 marca, w dniu wystawienia przez króla dokumentu wcielającego Podlasie do Korony [11; 10, 207], wyjechał do Tarnowa. Z takimi reakcjami należy zapewne wiązać pozostawienie na inkorporowanych przez Polskę terenach II Statutu Litewskiego, który odtąd nazywany był (z pominięciem paragrafów, które straciły ważność wraz z samą inkorporacją) Statutem wołyńskim (ruskim) [14, 773]. II Statutu zachowano także w Wielkim Księstwie, tyle tylko, że przewidywano kolejną jego poprawę, w celu jego kodyfikacji i zbliżenia do prawa koronnego, choć nie myślano o stworzeniu wspólnego kodeksu praw [14, 765]. Jednocześnie powołano komisję do skodyfikowania II Statutu i porównania go ze Statutem Łaskiego (1506), która składała się wyłącznie z Litwinów, co zdaniem Wisnera *szłużyło raczej odrębności niż jednoczeniu* Litwy z Polską [51, 58]. Zdaniem Bednarskiego zachowanie Statutu po zawarciu unii w Lublinie Litwini zawdzięczali wysokiej kulturze prawnej jaki reprezentował ten akt [16, 35]. Do jego kolejnej już «poprawy» nazywanej III Statutem doszło ostatecznie w 1588 r. Ironia losu można nazwać fakt, iż Statut Litewski, choć w części wzorowany na prawie polskim i mającym przyspieszyć docho- dzenie Wielkiego Księstwa do unii z Polską przeżył nawet, z niewielkimi zmianami, prawo polskie. Na ziemiach zaboru rosyjskiego zniesiono go zastępując prawem rosyjskim dopiero w 1840 r., choć niektóre jego zapisy nadal praktykowano w stosunkach nieformalnych [20, 492].

Stanisław Kutrzeba wprost napisał o wielkich reformach, *jakie przeprowadza na Litwie Zygmunt August, starający się o asymilację urzędzeń litewskich do urzędzeń polskich ze względu na dążność do ściślejszego połączenia Litwy z Koroną, które już wkrótce miały doprowadzić do unii z r. 1569* [31, 597]. Dodał, że reforma sejmikowa zlikwidowała problem, który i tak trzeba było jakoś załatwić najpóźniej w czasie sejmiku lubelskiego 1569 r., tzn. wyboru posłów na wspólny sejm [32, 194]. Zdaniem Oskara Haleckiego *Zygmunt August, postanowiwszy przygotować polityczną unię obu swoich państw, przystąpił do przystosowywania praw litewskich do polskich* [22, 221]. Ludwik Kolankowski ocenił, że *były reformy Augustowe kulminacyjnym punktem [...] procesu asymilacji społeczno-gospodarczej Litwy z Koroną* [28, 187–188]. ... *Było to walnym krokiem ku unii* [28, 217]. Niemal dokładnie tymi samymi słowami posłużył się niedawno ukraiński badacz Mykoła Krykun [4, 5]. Zdaniem Henryka Łowmiańskiego reforma sądowa z lat 1565 – 1566 była uwieńczeniem procesu trwającego od blisko 20 lat,

szczególnie na obszarach zachodnich, sąsiadujących z Polską. Nie stanowiła jednak w jego przekonaniu warunku dostatecznego ziszczenia unii, choć była jej warunkiem koniecznym [39, 543]. W przekonaniu Bardacha gdyby nie reforma sejmu litewskiego, nie doszłoby do oddzielenia się władzy państwowej od osoby władcy, a co z tym idzie nie doszłoby do unii lubelskiej w znanym nam kształcie [15, 159]. Dotychczasowe różnice ustrojowe między Koroną a Litwą były zdaniem Anny Sucheni-Grabowskiej jedną z dwóch podstawowych przyczyn, dla których Zygmunt Stary był zdeklarowanym przeciwnikiem zawarcia unii realnej (instytucjonalnej), przy czym szczególne znaczenie dla władcy miały mieć owe różnice [44, 17–18]. O ile bowiem w Koronie istnienie trzech stanów sejmujących było już dawno faktem, o tyle na Litwie proces emancypacji bojarstwa spod wpływów możnowładztwa nie postępował na tyle szybko, aby jego udział we wspólnych sejmach na podobnych zasadach i w podobnym wymiarze co w Polsce, był możliwy do szybkiego zrealizowania. Zdaniem Sucheni-Grabowskiej ściśle połączenie instytucjonalne Polski i Litwy było niezbędnie potrzebne, aby oba społeczeństwa mogły prowadzić wspólną politykę zagraniczną i wewnętrzną oraz służyć wspólnym zadaniom [43, 149].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П.Броўк, 2010. – Т. 3 (Дадатак А–Я). – 690 с.
2. Вилимас Д. К вопросу о конфессиональных ориентациях урядников земских судов ВКЛ в конце XVI века (проба первичного анализа) / Д. Вилимас // Канструкцыя і дэканструкцыя Вялікага княства Літоўскага. Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі, Гродна, 23–25 красавіка 2004 г., Мінск 2007. – С. 35–51.
3. Галубовіч В. Бельскі сойм і прывілей 1564 года ў беларускай гістарыяграфічнай традыцыі / В. Галубовіч // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – 2015. – Т. 44. – S. 209–218.
4. Крикун М. Брацлавське воеводство впродовж своїх перших сорока років / М. Крикун // Документи брацлавського воеводства 1566 – 1606 років, упорядники. М. Крикун, О. Піддубняк. – Львів, 2008. – С. 5–132.
5. Поліщук В. Прохання представників Волинської землі на вальних сеймах Великого князівства Литовського 1547 – 1568 рр. / В. Поліщук // Парламентська структура Влади в системі дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях. – Мінск, 2008. – С. 51–73.
6. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389 (Метрыка Litewska). – Д. 232.
7. Старостина И. П. Право Великого Княжества Литовского XV в. в контексте культурно-исторических связей Польши, Литвы и Руси / И. П. Старостина // Восточная Европа в исторической ретроспективе. К 80-летию В. Т. Пашуто. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 237–244.
8. Фіюнік Д. Біелскі сойм велікі року божого 1564 / Д. Фіюнік, Г. Семянчук. – Studziwody: Elio, 2014. – 245 s.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 25: Луцькі замкові і гродські книги. – Оп. 1. – Спр. 8.
10. Akta unji Polski z Litwą 1385 – 1791, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków: Skł. gł. w księg. Gebethnera i Wolffa, 1932. – 570 s.
11. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Zbiór dokumentów pergaminowych. – Sygn. 8429.
12. Archiwum Państwowe w Lublinie. – Księgi grodzkie lubelskie, seria inskrypcji. – Ks. 14.
13. Avižonis J. Pratarė // Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu, 1564 m. Apraša kokiomis istorinėmis aplinkybėmis desant, buvo priimta 1569 m. Liublino unija, Kaunas 1939. – S. IV (maszynopis ze zbiorów Litewskiej Biblioteki Narowej im. M. Mažvydasas w Wilnie, Fond 114, sygn. 364).
14. Bardach J. Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego – pomniki prawa doby odrodzenia / Juliusz Bardach // *Kwartalnik Historyczny*. – 1974. – R. 81, z. 2. – S. 750–780.
15. Bardach J. Związek Polski z Litwą / Juliusz Bardach // Polska w epoce Odrodzenia. Państwo-kultura-społeczeństwo, pod red. A. Wyczańskiego. – Warszawa, 1986. – S. 131–142.
16. Bednarski Ł. Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego / Ł. Bednarski // *Przegląd Wschodnioeuropejski*. – 2012. – T. 3. – S. 29–40.
17. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. – F. 256 (Kolekcja Konstantinasa Jablonskisa). – Sygn. 260.
18. Błaszczuk G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492 – 1569 / G. Błaszczuk. – Poznań: Wyd. Poz., 2002. – 336 s.
19. Chronologia polska / pod red. B. Włodarskiego. – Warszawa: PWN, 1957. – 490 s.
20. Godek S. III Statut Litewski w dobie porozbiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego / S. Godek // Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej. red. W. Walczak i K. Łopatecki. – Białystok: Totem s.c., 2010. – T. II. – S. 474–499

21. Halecki O. Dzieje unji jagiellońskiej / Oskar Halecki. – Kraków: AU, Nakładem Fundusz Nestora Bucewicza, 1920. – T. II. – 385 s.
22. Halecki O. Od unii florenckiej do unii brzeskiej / Oskar Halecki. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1997. – T. I. – 614 s.
23. Hejnosz W. Statuty litewskie a prawo polskie / W. Hejnosz // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. – Lwów, 1935. – T. I: referaty. – S. 198–202.
24. Jakubowski J. (rec.), Lubawskij Matwiej, Litowsko-russkij sejm. Opyt po istorii uczeżdzenija v swjazi s wnutrennim strojem i wnieszeniu ziznju gosudarstwa. Moskwa 1901. str. 850+232+LXXII / J. Jakubowski // Kwartalnik Historyczny. – 1902. – R. 16. – S. 655.
25. Jučas M. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Istorijos bruožai / M. Jučas. – Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, 2013. – 336 s.
26. Kiaupienė J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaitos laikas – 1529–1588 metai / J. Kiaupienė // Lietuvos Istorija, t. V (1529 – 1588). – Vilnius: Baltos lankos, 2013. – 322 p.
27. Kiaupienė J. Swistość systemu prawno-ustrojowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI wieku / J. Kiaupienė // Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku – jednolitość czy różnorodność? / Pod red. K. Baczkowskiego i J. Smoluchy. – Kraków: Societas Vistulana, 2005. – S. 63–67.
28. Kolankowski L. Polska Jagiellonów / Ludwik Kolankowski. – Olsztyn: Oficyna Warmińska, 1991. – Wyd. III. – 305 s.
29. Koranyi K. O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529 / K. Koranyi // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego, red. S. Ehrenkreutz. – Wilno: Nakł. Tow. Przyjaciół Nauk; skł. gł. w Księg. Św. Wojciecha, 1935. – S. 123–157.
30. Kulisiewicz W. Zaruka (vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku / W. Kulisiewicz. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1993. – 191 s.
31. Kutrzeba S. (rec.), Лаппо И. Гродский суд в Великом княжестве Литовском в XVI столетии // Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. – 1908, январь / Stanisław Kutrzeba // Kwartalnik Historyczny. – 1909. – R. 23. – S. 595–597.
32. Kutrzeba S. Skład sejmu polskiego 1493–1793 / Stanisław Kutrzeba // Przegląd Historyczny. – 1906. – T. II, z. 2. – S. 311 – 334.
33. Kutrzeba S. Unia Polski z Litwą. Problem i metoda badania / Stanisław Kutrzeba. – Kraków: Czas, 1911. – 20 s.
34. Lazutka S. Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 metų redakcijos mįslė / S. Lazutka // Tarp istorijos ir butovės: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui, pod red. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius 1999. – S. 282–283.
35. Lietuvos konstitucionalizmo istorija (Istorinė lietuovos konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016. – 280 p.
36. Lietuvos Metrika. Knyga nr 51 (1566 – 1574). Užrašymų knyga 51 / parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė ir A. Ragauskas. – Vilnius: Žara, 2000. – 486 p.
37. Lietuvos Metrika. Knyga nr. 532 (1569 – 1571). Viešųjų reikalų knyga 10, wyd. L. Anužytė, A. Baliulis. – Vilnius: Žara, 2001. – 155 p.
38. Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urządzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego / J. Łosowski. – Lublin: Wydawnictwo UMCS 2004. – 444 s.
39. Łowmiański H. Polityka Jagiellonów / do druku przyg. K. Pietkiewicz / H. Łowmiański. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. – 673 s.
40. Mikula M. Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich / M. Mikula // Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa. – 2010. – Vol. 3. – S. 131–143.
41. Rachuba A. Udział kapituły wileńskiej w życiu parlamentarnym Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku / A. Rachuba // Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku / pod red. U. Augustyniak. – Warszawa: Neriton, 2009. – S. 153–163.
42. Radaman A. Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogrodzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632 / A. Radaman // Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku, pod red. U. Augustyniak i A. Zakrzewskiego. – Warszawa: Neriton, 2010. – S. 55–103.
43. Sucheni-Grabowska A. Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny, cz. I, Geneza egzekucji dóbr / Anna Sucheni-Grabowska. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – 302 s.
44. Sucheni-Grabowska A. Spory królów ze szlachtą w złotym wieku / Anna Sucheni-Grabowska. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. – 79 s.
45. Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza / J. Suchocki // Zapiski Historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich. – 1983. – T. 48, z. 1–2. – S. 31–78.

46. Szczygieł R. Lublin miejscem obrad sejmu unijnego w 1569 roku / R. Szczygieł // Unia lubelska-Unia Europejska, pod red. Hofman I. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – S. 61–68;
47. Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz. – Kórnik: Biblioteka Kornicka 1994. – 200 s.
48. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. I (Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek) / pod red. A. Rachuba. – Warszawa: DiG, 2004. – 23 s.
49. Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564 – 1588) / D. Vilimas. – Vilnius: LII leidykla, 2006. – 288 s.
50. Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismu pareigūnai (XVI a. pabaiga). Elito perimamumo problema / D. Vilimas // Konstantinas Jablonskis ir istorija, pod red. E. Rimša. – Vilnius: LII leidykla, 2005. – S. 223–228.
51. Wisner H. Litwa. Dzieje państwa i narodu / H. Wisner. – Warszawa: Mada, 1999. – 300 s.
52. Wojtkowiak Z. Lithuania transwilniensis saec. XIV–XVI podziały Litwy Północnej w późnym średniowieczu / Z. Wojtkowiak. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. – 192 s.
53. Wyczański A. Dogonić Europę czyli Polska w czasach Zygmunta I (1506 – 1548) / A. Wyczański. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987. – 80 s.
54. Zakrzewski A. B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. / A.B. Zakrzewski. – Warszawa: Liber, 2000. – 257 s.
55. Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo / A.B. Zakrzewski. – Warszawa: Campidoglio, 2013. – 322 s.

REFERENCES

1. Vyalikae knyastva Litojškae. Entsyklapedyya. – Minsk: Belaruskaya Entsyklapedyya imya P.Broŭk, 2010. – T. 3 (Dadatak A — Ya). – 690 s.
2. Bilimac D. K voprosu o konfessionalnykh orientatsyakh ypyadnikov zemskikh cydov BKL v kontse XVI veka (proba pervichnogo analiza) / D. Bilimac // Kanstruksyia i dekanstruksyia Bialikaga knyastva Litojškaga. Materyaly mizhnarodnay kanferentsyi, Grodna, 23–25 krasavika 2004 g., Minsk 2007. – S. 35–51.
3. Galubovich B. Belski soym i pryvilej 1564 goda ŭ belaruskay gistoryyagrafichnay tradytsyi / V. Galubovich // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2015. – T. 44. – S. 209–218.
4. Kpykun M. Bratslavskoe vovodstvo vprodovzh cvoikh pershykh copoka pokiv / M. Kpykun // Dokumenty bratslavskoho vovodstva 1566–1606 pokiv, uporiadnyky. M. Kpykun, O. Piddubniak. – Lviv, 2008. – S. 5–132.
5. Polishchuk B. Prokhannia predstavnykiv Volynskoi zemli na valnykh seimakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1547–1568 pp. / V. Polishchuk // Parlaentskiia cstrukтуры Vlady v cicteme dziarhaŭnaha kiravannia Valikaha kniastva Litojškaha i Rechy Paspalitai u XV–XVIII stahoddziakh. – Minsk, 2008. – S. 51–73.
6. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov. – F. 389 (Metryka Litewska). – D. 232.
7. Starostina I. P. Pravo Velikogo Knyazhestva Litovskogo XV v. v kontekste kulturno-istoricheskikh svyazey Polshi, Litvy i Pyci / I. P. Starostina // Vochochnaya Evropa v istoricheskoy retrospektive. K 80-letiyu B. T. Pashuto. – Mockva: Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1999. – C. 237–244.
8. Fionik D. Bielcki cojm veliki roku bozhogo 1564 / D. Fionik, G. Cemyanchuk. – Studziwody: Elio, 2014. – 245 s.
9. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. – F. 25.: Lutski zamkovi i hrodski knyhy. – Op. 1. – Spr. 8.
10. Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków: Skł. gł. w księg. Gebethnera i Wolffa, 1932. – 570 s.
11. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Zbiór dokumentów pergaminowych. – Sygn. 8429.
12. Archiwum Państwowe w Lublinie. – Księgi grodzkie lubelskie, seria inskrypcji. – Ks. 14.
13. Avižonis J. Pratarmė // Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu, 1564 m. Apraša kokiomis istorinėmis aplinkybėmis desant, buvo priimta 1569 m. Liublino unija, Kaunas 1939. – S. IV (maszynopis ze zbiorów Litewskiej Biblioteki Narowej im. M. Mażydyasa w Wilnie, Fond 114, sygn. 364).
14. Bardach J. Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego – pomniki prawa doby odrodzenia / Juliusz Bardach // Kwartalnik Historyczny. – 1974. – R. 81, z. 2. – S. 750–780.
15. Bardach J. Związek Polski z Litwą / Juliusz Bardach // Polska w epoce Odrodzenia. Państwo-kultura-społeczeństwo, pod red. A. Wyczańskiego. – Warszawa, 1986. – S. 131–142.
16. Bednarski Ł. Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego / Ł. Bednarski // Przegląd Wschodnioeuropejski. – 2012. – T. 3. – S. 29–40.
17. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. – F. 256 (Kolekcja Konstantinasa Jablonskisa). – Sygn. 260.

18. Błaszczyk G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492 – 1569 / G. Błaszczyk. – Poznań: Wyd. Poz., 2002. – 336 s.
19. Chronologia polska / pod red. B. Włodarskiego. – Warszawa: PWN, 1957. – 490 s.
20. Godek S. III Statut Litewski w dobie porozbiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego / S. Godek // Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej. red. W. Walczak i K. Łopatecki. – Białystok: Totem s.c., 2010. – T. II. – S. 474–499
21. Halecki O. Dzieje unii jagiellońskiej / Oskar Halecki. – Kraków: AU, Nakładem Fundusz Nestora BUcewicza, 1920. – T. II. – 385 s.
22. Halecki O. Od unii florenckiej do unii brzeskiej / Oskar Halecki. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1997. – T. I. – 614 s.
23. Hejnosz W. Statuty litewskie a prawo polskie / W. Hejnosz // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. – Lwów, 1935. – T. I: referaty. – S. 198–202.
24. Jakubowski J. (rec.), Lubawskij Matwiej, Litowsko-russkij sejm. Opyt po istorii uczeżdženija v swjazi s wnutrennim strojem i wniesznieju ziznju gosudarstwa. Moskwa 1901. str. 850+232+LXXII / J. Jakubowski // Kwartalnik Historyczny. – 1902. – R. 16. – S. 655.
25. Jučas M. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Istorijos bruožai / M. Jučas. – Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, 2013. – 336 s.
26. Kiaupienė J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaitos laikas – 1529–1588 metai / J. Kiaupienė // Lietuvos Istorija, t. V (1529 – 1588). – Vilnius: Baltos lankos, 2013. – 322 r.
27. Kiaupienė J. Swoistość systemu prawno-ustrojowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI wieku / J. Kiaupienė // Europa Środkowoschodnia od X do XVIII wieku – jednolitość czy różnorodność? / Pod red. K. Baczkowskiego i J. Smoluchy. – Kraków: Societas Vistulana, 2005. – S. 63–67.
28. Kolankowski L. Polska Jagiellonów / Ludwik Kolankowski. – Olsztyn: Oficyna Warmińska, 1991. – Wyd. III. – 305 s.
29. Koranyi K. O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529 / K. Koranyi // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego, red. S. Ehrenkreutz. – Wilno: Nakł. Tow. Przyjaciół Nauk; skł. gł. w Księg. Św. Wojciecha, 1935. – S. 123–157.
30. Kulisiewicz W. Zaruka (vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku / W. Kulisiewicz. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1993. – 191 s.
31. Kutrzeba S. (rec.), Lappo I. Grodskiy sud v Velikom knyazhestve Litovskom v XVI stoletii // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. – Novaya seriya. – 1908, yanvar / Stanisław Kutrzeba // Kwartalnik Historyczny. – 1909. – R. 23. – S. 595–597.
32. Kutrzeba S. Skład sejmu polskiego 1493–1793 / Stanisław Kutrzeba // Przegląd Historyczny. – 1906. – T. II, z. 2. – S. 311–334.
33. Kutrzeba S. Unia Polski z Litwą. Problem i metoda badania / Stanisław Kutrzeba. – Kraków: Czas, 1911. – 20 s.
34. Lazutka S. Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 metų redakcijos mįslė / S. Lazutka // Tarp istorijos ir butovės: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui, pod red. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius 1999. – S. 282–283.
35. Lietuvos konstitucionalizmo istorija (Istorinė lietuovos konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016. – 280 p.
36. Lietuvos Metrika. Knyga nr 51 (1566 – 1574). Užrašymų knyga 51 / parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė ir A. Ragauskas. – Vilnius: Žara, 2000. – 486 p.
37. Lietuvos Metrika. Knyga nr. 532 (1569 – 1571). Viešųjų reikalų knyga 10, wyd. L. Anužytė, A. Baliulis. – Vilnius: Žara, 2001. – 155 p.
38. Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urządzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego / J. Łosowski. – Lublin: Wydawnictwo UMCS 2004. – 444 s.
39. Łowmiański H. Polityka Jagiellonów / do druku przyg. K. Pietkiewicz / H. Łowmiański. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. – 673 s.
40. Mikula M. Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich / M. Mikula // Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa. – 2010. – Vol. 3. – S. 131–143.
41. Rachuba A. Udział kapituły wileńskiej w życiu parlamentarnym Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku / A. Rachuba // Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku / pod red. U. Augustyniak. – Warszawa: Neriton, 2009. – S. 153–163.
42. Radaman A. Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632 / A. Radaman // Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku, pod red. U. Augustyniak i A. Zakrzewskiego. – Warszawa: Neriton, 2010. – S. 55–103.

43. Sucheni-Grabowska A. Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny, cz. I, Geneza egzekucji dóbr / Anna Sucheni-Grabowska. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – 302 s.
44. Sucheni-Grabowska A. Spory królów ze szlachtą w złotym wieku / Anna Sucheni-Grabowska. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. – 79 s.
45. Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza / J. Suchocki // Zapiski Historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich. – 1983. – T. 48, z. 1–2. – S. 31–78.
46. Szczygieł R. Lublin miejscem obrad sejmu unijnego w 1569 roku / R. Szczygieł // Unia lubelska-Unia Europejska, pod red. Hofman I. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – S. 61–68;
47. Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz. – Kórnik: Biblioteka Kornicka 1994. – 200 s.
48. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. I (Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek) / pod red. A. Rachuba. – Warszawa: DiG, 2004. – 23 s.
49. Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564 – 1588) / D. Vilimas. – Vilnius: LII leidykla, 2006. – 288 s.
50. Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismu pareigunai (XVI a. pabaiga). Elito perimamumo problema / D. Vilimas // Konstantinas Jablonskis ir istorija, pod red. E. Rimša. – Vilnius: LII leidykla, 2005. – S. 223–228.
51. Wisner H. Litwa. Dzieje państwa i narodu / H. Wisner. – Warszawa: Mada, 1999. – 300 s.
52. Wojtkowiak Z. Lithuania transwilniensis saec. XIV–XVI podziały Litwy Północnej w późnym średniowieczu / Z. Wojtkowiak. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. – 192 s.
53. Wyczański A. Dogonić Europę czyli Polska w czasach Zygmunta I (1506 – 1548) / A. Wyczański. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987. – 80 s.
54. Zakrzewski A. B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. / A. B. Zakrzewski. – Warszawa: Liber, 2000. – 257 s.
55. Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo / A.B. Zakrzewski. – Warszawa: Campidoglio, 2013. – 322 s.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2017 р.